

KSIEGA TYSIĄCLECIA KATOLICYZMU W POLSCE, LUBLIN 1969.

CZEŚĆ I: KOŚCIÓŁ. POCZĄTKI I ZARYS ROZWOJU, S. 665 + 2 NLB;
CZEŚĆ II: KOŚCIÓŁ A NAUKA I SZTUKA, S. 535 + 2 NLB; CZEŚĆ III:
KOŚCIÓŁ W RAMACH SPOŁECZEŃSTWA, S. 526 + 2 NLB.

Pojawiła się w trzech oddzielnych woluminach w krótkich odstępach czasu w ciągu 1969 r. w nakładzie 3000 + 150 egzemplarzy. Ze względu na duży popyt i stosunkowo niski nakład zarezerwowana została wyłącznie dla prenumeratów.

Po Zejeździe Teologicznym na KUL-u i kilku osobnych dyskusjach Towarzystwo Naukowe KUL powołało w listopadzie 1958 r. komitet, któremu powierzono redakcję „Księgi”. W skład Komitetu Redakcyjnego weszli ks. biskup Piotr Kałwa, ks. Marian Rechowicz, Czesław Strzeszewski, Zygmunt Sułowski, Konstanty Turowski, Andrzej Wojtkowski i Czesław Zgorzelski. „Księga”, wydana przez KUL łącznie z Towarzystwem Naukowym KUL-u, zawiera prace dwudziestu dziewięciu specjalistów odpowiednich dziedzin, i to w przeważającej części profesorów i wykładowców KUL-u. Tym samym ma być nie tylko reprezentatywną publikacją dla tej uczelni pragnącej uświetnić tysiąclecie katolicyzmu w Polsce, ale zarazem wypełnić dotkliwą lukę w polskiej literaturze historycznej na temat problematyki polskiego chrześcijaństwa.

Już tytuł „Księgi” podkreśla, że — abstrahując od pokaźnego wkładu innych wyznań w kulturę polską — traktuje wyłącznie o roli Kościoła Katolickiego w Polsce, i to pod dwoma aspektami: wpływ katolicyzmu na ukształtowanie się kultury polskiej oraz wpływ narodowej kultury polskiej na losy Kościoła w Polsce i w świecie. Nie pretenduje jednak do zastąpienia podręcznika historii Kościoła w Polsce, gdyż ani nie wyczerpuje całości problemów, ani też nie ujmuje zagadnień zwięźłą metodą dydaktyczną. Pragnieniem Redakcji było udostępnienie „Księgi” szerokim kręgom czytelników, przy przestrzeganiu jednak zasad naukowych. Dlatego dołączono do opracowań wykaz najważniejszych pozycji bibliograficznych, a w wyjątkowych wypadkach zaopatrzone tekst w przypisy.

„Księga” tworzy jedną całość a jedynie ze względu na tematykę podzielona została na trzy części, rozmieszczone w trzech odrębnych oprawach. Dla lepszej orientacji i przejrzystości podano na początku pierwszej części spis treści do wszystkich trzech tomów, niezależnie od takowego spisu na ostatnich kartkach, zawierającego streszczenie każdego woluminu. Na końcu zaś trzeciego tomu znalazł się szczegółowy indeks zarówno osób, jako też miejscowości oraz wykaz licznych szczególnie w drugim tomie ilustracji. Ze względu na zagranicznych, nie władających językiem polskim czytelników dołączono zgodnie ze stosowaną na ogół praktyką do każdego artykułu tłumaczenie w językach francuskim i angielskim. Z powodu mnóstwa materiału, dotyczącego miejscami również sprawy Śląska, ograniczamy się na ogół tylko do wskazania zawartości poszczególnych opracowań.

Pierwsza część, czyli: *Kościół. Początki i rozwój*, nie stosuje układu chronologicznego, a dzieje polityczne wzmiankowano tylko o tyle, o ile okazało się to konieczne dla zaakcentowania kontekstu. Natomiast większy nacisk położono na podkreślenie elementu religijno-społecznego. Całość otwiera rozprawa Z. Sułowskiego, o chrzcie Polski (stron 51). Autor jest specjalistą od problemu pierwszych wieków chrześcijaństwa w Polsce i co dopiero w pierwszym tomie opublikowanego przez wydawnictwo „Znak” *Kościół w Polsce* pojawiła się jego praca na ten sam temat. Mimo bibliografii odczuwa się jednak brak koniecznych nieraz przypisów. Dla przykładu wskazujemy na stronę 24, gdzie takie uwagi, jak „Erich Blume, 1912” albo „mapka Maxa Vasmera” czy też „odnotował ją w 1946 r. Józef Kostrzewski” bez bliższego komentarza nie są zrozumiałe.

Następna rozprawa pt.: *„Zarys rozwoju organizacji Kościoła Katolickiego w Polsce”* jest pracą zbiorową J. Kłoczowskiego, Z. Sułowskiego, E. Wiśniowskiego, W. Müllera, St. Litaka, A. Chruszczewskiego, A. Stanowskiego i E. Jabłońskiej-Deputy o strukturze organizacji diecezjalnej, parafialnej i zakonnej. Całość zawarta jest na 73 stronach i bez jakiegokolwiek bibliografii. Zaznaczona w tytule słusznie jako „zarys”, jest właściwie streszczeniem pracy o tej samej tematyce, ogłoszonej w nr 137—138 miesięcznika „Znak”. Ten sam temat będzie również szerzej omówiony w wspomnianym już kilkutomowym dziele *„Kościół w Polsce”*. Trzeci artykuł pióra ks. W. Schenka pt.: *„Z dziejów liturgii w Polsce”* (stron 79) traktuje o ciągłym aktualnym problemie liturgii słowiańskiej i rzymskiej w początkach chrześcijaństwa w Polsce, dalej o mszy św., sakramentach, roku liturgicznym i kulcie świętych. Obszerna bibliografia zamyka całość.

Czwarty artykuł pt.: *„Polska myśl teologiczna w średniowieczu”* (stron 35) ks. M. Rechowicza przedstawia rozwój studium teologicznego w Polsce aż do okresu przedreformacyjnego z podkreśleniem tych zagadnień, które były szczególniejszymi oznakami danych epok.

Piąty artykuł: *„Szkolnictwo teologiczne w Polsce”* ks. A. Petraniego (stron 65) wykazuje ewolucję nauczania od szkół katedralnych aż do seminariów diecezjalnych oraz uniwersytetów, względnie akademii duchownych.

K. Górski w następnej rozprawie o *„dziejach życia wewnętrznego w Polsce”* (stron 70) podjął się po raz pierwszy naukowego opracowania tego zagadnienia. Jego artykuł jest częściowo przeróbką wydanej przez niego książki *„Od religijności do mistyki — Zarys dziejów życia wewnętrznego w Polsce”*, cz. I: 966—1795, Lublin 1962. Dalsze lata stanowią w „Książce” pierwszą próbę analizy, jak wyglądała przeciętna religijność tych czasów, oraz jakie prądy i kierunki kształtowały życie wewnętrzne. W siódmym artykule A. Vetulani przedstawił na 32 stronach *„Średniowieczny Kościół polski w zasięgu łacińskiej kultury prawniczej”*, jego kontakty ze Stolicą Apostolską, działalność legatów papieskich oraz oddziaływanie powszechnego prawa kanonicznego i prawa rzymskiego na zasady partykularnego prawa kanonicznego i ziemskiego. Podobny temat pt.: *„Kościelne ustawodawstwo partykularne w Polsce przedrozbiorowej na tle powszechnego prawodawstwa kościelnego”* (stron 80) wybrał ks. biskup W. Wójcik, aby wskazać na więź ze Stolicą Apostolską i na wpływy soborów powszechnych oraz zagranicznych zbiorów prawa na rozwój administracji i sądownictwa kościelnego w kraju. Przedmiotem artykułu ks. B. Kumora pt.: *„Kościelne stowarzyszenia świeckich na ziemiach pol-*

skich w okresie przedrozbiorowym" (stron 43) są wszystkie organizacje wierznych o charakterze kościelnym przed r. 1772 na ziemiach Rzeczypospolitej łącznie z Pomorzem Zachodnim i Śląskiem, jak bractwa, sodalicje, tercjarstwo, cechy i inne instytucje świeckich, mające jakąkolwiek łączność z aktywnym życiem kościelnym. Jest to praca oryginalna, pozbawiona literatury i oparta na źródłach archiwalnych i drukowanych.

Napisany przez ks. J. Majkę artykuł pt.: *„Kościelna działalność dobroczynna w Polsce w XIX i pierwszej połowie XX w.”* (stron 37) nawiązuje pod pewnym względem do poprzedniego artykułu ks. Kumora ze szczególnym podkreśleniem pracy charytatywnej licznych związków i obejmuje również nasz wiek, kończąc na 1950 r., kiedy to zmienił się charakter prawny organizacji „Caritas”. Ks. biskup W. Urban w artykule: *„Akcja misyjna Kościoła katolickiego w Polsce”* (stron 53) nakreślił wysiłki misyjne, zapoczątkowane przez św. Wojciecha, a kontynuowane przez następców na Pomorzu, Litwie, Rusi, oraz w ostatnich wiekach w krajach zamorskich. Podana obfita bibliografia będzie skuteczną pomocą przy dokładniejszym zapoznaniu się z tematem. W dwunastym i ostatnim artykule pierwszej części „Księgi” pisze ks. Cz. Kamiński o *„duszpasterstwie na emigracji”* (stron 26). Na podstawie mozolnie zebranego materiału opisuje troskę Episkopatu polskiego o dobro duchowe emigrantów i o odpowiednie zabezpieczenie należytego duszpasterstwa dla wychodźców.

Druga część „Księgi” pod hasłem *„Kościół a nauka i sztuka”* poświęcona jest kulturze duchowej i materialnej w znaczeniu szerszym, jak to wynika z niżej wyszczególnionych rozpraw. St. Świeżawski swoją pracę: *„Filozofia w Polsce średniowiecznej* (stron 31) zaopatrył w nawiasach w uwagę, że przedstawia tylko stan badań i szkic przyszłej syntezy, gdyż przy obecnym stanie badań nad życiem umysłowym, a szczególnie filozoficznym w Polsce średniowiecznej nie można jeszcze stworzyć syntezy dziejów filozofii w tym okresie, a przede wszystkim nie są dokładnie znane wpływy zagranicy i własne koncepcje filozoficzne. A. Birkenmajer w krótkim artykule pt.: *„Osiągnięcia duchowieństwa polskiego w zakresie nauk matematycznych i przyrodniczych”* (stron 17) przypomina wybitnych duchownych tych dziedzin naukowych, poczynawszy od sławnego śląskiego fizyka, matematyka, astronoma i filozofa Witelę z XIII wieku, a skończywszy na ks. Stanisławie Staszycu (1755—1826), chociaż mimochodem wylicza jeszcze nowszych duchownych naukowców. Ks. H. E. Wyczański OFM w artykule: *„Polskie archiwa kościelne”* (stron 45) rozwodzi się nad początkami archiwów w Polsce w kapitułach i klasztorach, nad dalszą ich rozbudową aż do obecnego stanu rozmaitego rodzaju archiwów kościelnych. Najdokładniej ujmuje jednak te sprawy wydawany przez KUL półrocznik *„Archiwa, biblioteki i muzea kościelne”*. Czwarta praca pt.: *„Rola Kościoła w rozwoju polskiego języka literackiego”* (stron 29) autorstwa T. Milewskiego przedstawia proces powolnego zadomowiania się języka polskiego od wpisywania polskich nazw i terminów do łacińskich dokumentów, poprzez coraz częstsze przekłady aż do zupełnego zwycięstwa w połowie osiemnastego wieku. Niestety brak zarówno bibliografii, jako też przypisów. J. Starński w najobszerniejszym, 225 stron liczącym artykule: *„Nurt katolicki w literaturze katolickiej”* charakteryzuje poszczególne okresy katolickiego piśmiennictwa, nowe wartości, wniesione przez kolejne pokolenia do ogólnonarodowego skarbcza kultury oraz ustosunkowanie się poszczególnych twórców do współczesnych kierunków myślowych i artystycznych.

Jest to praca pionierska i sam Autor określa ją jako wstępny rekonesans, doprowadzony do początków XX wieku. Bogata jest również naprowadzona bibliografia. Ks. H. Feicht CM. w siódmym artykule pt.: „*Dzieje polskiej muzyki religijnej w zarysie*” (stron 47) wskazuje na piękną przeszłość polskiej muzyki religijnej, potwierdzonej już z końcem XI wieku nauczeniem muzyki, a w XIII stuleciu pojawieniem się muzyki wielogłosowej. Autor doprowadza swój zarys do pierwszych lat XX wieku i stwierdza, że również wtedy każdy wybitniejszy kompozytor pozostawił po sobie jakieś dzieło religijne.

Następne dwa artykuły poświęcone są architekturze. Rozprawa P. Bohdziewicz a pt.: „*Dzieje architektury kościelnej w Polsce 966—1966*” (stron 55) przedstawia w krótkim i treściwym ujęciu całość dziejów architektury kościelnej od romańskiej do nowoczesnej, i to nie tylko sakralnej, ale również klasztorów i innych budowli, związanych z życiem Kościoła. Wspomina również o kościołach drewnianych i mecenasach sztuki W. Tatariewicz swoją pracę: „*Polska architektura kościelna w dobie odrodzenia*” (stron 19) ogranicza do jednego tylko okresu i zastanawia się nad tym, czy ówczesną architekturę kościelną wypełniały swoiste formy, właściwe okresowi lat 1500—1650, czy też były w niej pozostałości dawniejszej architektury lub zaczątki późniejszego baroku. W ostatnim artykule drugiej części „*Księgi*” dowodzi D. Kaczmarzyk pod nagłówkiem: „*Rzeźba religijna w Polsce w latach 1500—1830*” (stron 21), że rzeźba w każdym okresie spełniała jakąś funkcję, mianowicie w renesansie narracyjną, w baroku dydaktyczną, a w klasycyzmie estetyczną. Do wszystkich trzech rozpraw o architekturze i rzeźbie dołączone są oprócz bibliografii względnie przypisów liczne ilustracje.

W trzeciej części „*Księgi*” pod ogólnym tytułem „*Kościół w ramach społeczeństwa*” zastosowano według podstawowych zagadnień układ systematyczny. Nie wyczerpano jednak całej problematyki. Było to po prostu niemożliwe ze względu na daleko dziś posuniętą specjalizację danych dyscyplin naukowych i na brak opracowań monograficznych dla wielu dziedzin. Niemniej poruszono kilka problemów, dotychczas w literaturze naukowo nie potraktowanych. Dlatego szczególnie w tej części Autorzy ograniczali się często tylko do opisu faktycznego stanu zagadnień i wskazania problemów, czekających na dogłębne opracowanie.

W pierwszym artykule pt. „*Z dziejów szkolnictwa katolickiego dla świeckich (do r. 1918)*” (stron 90) nakreślił A. Wojtkowski dzieje różnych akademii oraz szkół kolegiackich, klasztornych i parafialnych z wyjątkiem uczelni, które kształciły wyłącznie duchownych, a którym w pierwszej części „*Księgi*” ks. Petrani poświęcił osobną rozprawę. Rozwój szkolnictwa przedstawiony jest okresowo przed i po Soborze Trydenckim aż do losów szkół wyznaniowych pod zaborami.

Treść krótkiego artykułu J. Kostrzewskiego zawarta już jest w tytule: „*Wpływ chrześcijaństwa na materialną i duchową kulturę w Polsce średniowiecznej*” (stron 13).

Ks. T. Chodźdło w rozprawie pt.: „*Kościół a kultura ludowa*” (stron 55) wysuwa z jednej strony problem całokształtu kultury ludowej i to podzieloną na dziedziny duchową, społeczną i materialną, a z drugiej strony wpływ Kościoła na teże kulture, który przez szereg pierwszych wieków chrześcijaństwa jak najbardziej się uwydatniał, później go dzielił z państwem i dworem, a od XIX stulecia schodził na dalszy plan, choć nadal działa i wnosi swój wkład w kulturę ludową.

Czwarty w kolejności artykuł napisał W. Sawicki pt.: „*Udział Kościoła w organizacji i administracji państwa polskiego do rozbiorów*” (stron 94). Temat zbyt obszerny i nie poprzedzony monograficzną literaturą ograniczył Autor pod względem rozciągłości wywodów do dawnej Rzeczypospolitej. Z tego samego powodu ani nie wyczerpał zagadnienia, ani też nie rozwinął aparatu krytycznego, choć niejeden poruszony problem jest dyskusyjny. Toć państwo polskie od swych chrześcijańskich początków aż do rozbiorów posiadało na podobieństwo wielu innych państw z samego prawa takie nastawienie, że pomiędzy państwem a Kościołem istniał ścisły związek i dzieje udziału Kościoła w organizacji i administracji państwa polskiego stanowią poważny fragment prawa ojczyściego.

Artykuł Cz. Strzeszewskiego pt.: „*Kościół katolicki w Polsce wobec zagadnień społeczno-gospodarczych (1966—1918)*” (stron 169) wyróżnia się nie tylko objętością, ale również licznymi przypisami i bogatym wyborem bibliografii. Autor wychodzi z założenia, że Kościół jest i Ciałem Mistycznym Chrystusa, i Ludem Bożym, a więc społecznością zarówno nadprzyrodzoną, jako też ziemską, i składa się z ludzi, żyjących w środowisku społecznym oraz zaspakajającym swe potrzeby społeczne. Stwarza to szeroką płaszczyznę pośredniego i wzajemnego oddziaływania stosunków społeczno-gospodarczych i życia Kościoła, które Autor ze względu na brak syntetycznych opracowań jedynie na podstawie fragmentarycznych i nie zawsze obiektywnych materiałów ograniczył do wskazania w konstrukcji chronologicznej na ważniejsze problemy oraz do próby ich rozwiązania na podstawie analizy dotychczasowego stanu badań i sformułowania postulatów w dziedzinie dalszych kierunków i terenów badawczych.

W ostatnim artykule trzeciej części „*Księgi*” pt.: „*Sprawy polsko-krzyżackie w świetle teorii polityczno-prawnych okresu średniowiecznego*” (stron 18) K. Tymieniecki nakreślił ideologiczne podstawy tez, dotyczących ujęcia stosunku chrześcijan do pogan w sporze polsko-krzyżackim.

W końcowym słowie pragniemy jeszcze wyrazić podziw dla Zespołu Redakcyjnego „*Księgi*”, że spośród ogromu materiału, jaki się nasuwał w łączności z upamiętnieniem tysiąclecia katolicyzmu w Polsce, dokonał na ogół bardzo trafnego wyboru i zaprezentował nowe i aktualne tematy.

Ks. F. Maroń

STUDIA WARMIŃSKIE. OLSZTYN. TOM I, 1964, 477; TOM II, 1965, 504 + 2 nlb; TOM III, 1966, 445 + 2 nlb; TOM IV, 1967, 568 + 2 nlb; TOM V, 1968, 607 + 2 nlb.

Wcześniejsze od „*Śląskich Studiów Historyczno-Teologicznych*” wydawnictwo „*Studiów Warmińskich*” obchodzi mały jubileusz. Z publikowanych w regularnych odstępach rocznych woluminów pojawił się już piąty tom. W 1964 r. rozpoczął zespół profesorów Warmińskiego Seminarium Duchownego „*Hosianum*” wydawanie „*Studiów Warmińskich*”. Do pewnego stopnia stanowią one wykładnik prac naukowo-badawczych i wymowniej od zajęć dydaktycznych świadczą o randze i żywej tradycji „*Hosianum*”. Istniejący już od dawna na

Warmii ruch naukowy, wsławiony przez Kopernika, Dantyszka, Hozjusza, Kromera i wielu innych, utrzymał się mimo reformacji, zaboru i licznych innych klęsk, jakie nawiedziły ten piękny skrawek polskiej ziemi, a po powrocie Warmii utrzymuje się dalej z tą tylko różnicą, że oscylujący ośrodek przesunął się z Braniewa do Olsztyna.

Zważywszy, że dotychczas wydane tomy „Studiów Warmińskich” zawierają 60 artykułów na przeszło 2600 stronach, jest rzeczą oczywiście niemożliwą, aby każdy z nich z osobna omówić. Ograniczymy się jedynie do tematycznego zestawienia wszystkich dotychczas w „Studiach Warmińskich” ogłoszonych rozpraw i tym samym zyskamy obraz, który nam pozwoli zorientować się w zakresie i zasięgu naukowych zainteresowań poszczególnych wykładawców w „Hosianum”.

Ilościowo wysuwają się na czoło artykuły o treści historycznej. Większą część z nich dostarcza ks. biskup Jan Obłąk, wybitny historyk i znawca Ziemi Warmińskiej. Oto ich tytuły:

Stosunek do nauki i sztuki biskupa warmińskiego Adama Stanisława Grabowskiego (t. I, stron 50); *Kaplice polskie Marcina Kromera na Warmii* (t. II, stron 24); *Kult św. Wojciecha w diecezji warmińskiej* (t. III, stron 38); *Sprawa inwentarza biskupstwa warmińskiego po przejściu Ignacego Krasickiego do Gniezna* (t. IV, stron 30); *O początkach Kolegium Jezuickiego i Seminarium Duchownego w Braniewie* (t. V, stron 38).

O tymże seminarium piszą również: Ks. H. Gulbinowicz: *Geneza konstytucji Hozjańskich Seminarium Duchownego w Braniewie* (t. V, stron 24); Ks. L. Piechnik TJ.: *Starania biskupów warmińskich i jezuitów polskich o przekształcenie Kolegium w Braniewie na uniwersytet* (t. V, stron 10); Ks. L. Piechnik TJ.: *Konwikt szlachecki w Braniewie (1565—1600)* (t. V, s. 22); Ks. J. Korewa TJ.: *Rola braniewskiego Hosianum w dziele zespolenia Warmii z Rzeczypospolitą w wiekach XVI—XVIII* (t. V, stron 12).

Regionalnym historykiem wysokiej klasy jest również ks. A. Szorc. Oto tytuły jego rozpraw:

Losy biskupstwa warmińskiego w dobie wojny północnej (1700—1711) (t. II, s. 30); *Diaspora diecezji warmińskiej za biskupa Andrzeja Chryzostoma Załuskiego (1698—1711)* (t. III, s. 34); *Z działalności kościelnej biskupa Andrzeja Chryzostoma Załuskiego na Warmii (1698—1711)* (t. IV, s. 48); *Relacje biskupów warmińskich XVII i XVIII wieku do Rzymu o stanie diecezji* (t. V, s. 40). Oprócz tego ogłosił w „Materiałach”. *Articuli iurati A. C. Załuski, episcopi warmiensis* (t. IV, s. 4).

Autorami artykułów o historycznej treści są jeszcze:

Ks. M. Borzyszkowski: *Szkoły diecezji warmińskiej w okresie od XIII do połowy XVI w.* (t. II, s. 34); Ks. J. Wojtkowski: *Sprawy warmińskie i krzyżackie we wrocławskim egzemplarzu piętnastowiecznego wydania Listów Kardynalskich Eneasza Sylwiusza Piccolomimiego* (t. IV, s. 26); Ks. M. Kamiński: *Jan Dantyszek — człowiek i pisarz* (t. I, s. 58) oraz ogłoszony przez niego: *List Bernarda Wapowskiego do Jana Dantyszka* (t. IV, s. 3).

Następne miejsce ilościowo zajmują rozprawy mariologiczne i to przeważnie pióra ks. J. Wojtkowskiego: *Początki kultu Matki Boskiej w Polsce w świetle najstarszych rękopisów* (t. I, s. 42); *Przedmiot liturgicznego kultu Matki Boskiej w Polsce XIII w.* (t. II, s. 57); *Kult Matki Boskiej w Polsce w polskim piśmiennictwie do końca XV wieku.* (t. III, s. 80); *Studia Pomoraniae Assumptionistica* (t. IV, s. 76) (Jest to trzeci rozdział rozprawy o Wnie-

bowięciu NMP w świetle dzieł kaznodziejskich, ogłoszonej w XII i XIII Rocznikach Teologiczno-Kanonicznych); *Matka Boska w maryjnych lekturach monastycznych Polski XIII w.* (t. V, s. 50).

Na ten sam temat pisze:

Ks. S. Zdąnowicz: *Święta maryjne u różnych narodów* (t. I, s. 33) oraz: *Święta Maryjne partykularne umieszczone w nowym mszale rzymskim z 1961 r.* (t. II, s. 20).

Rozprawy o tematyce pedagogicznej pisze ks. P. Poręba: *Naukowe podstawy pedagogiki ks. W. Gadowskiego* (t. I, s. 58). *Dziecko — środowisko — wychowawca w procesie wychowania religijno-moralnego*. Aspekt psychologiczny (t. II, s. 47); Ks. Walenty Gadowski — wychowawca dzieci i młodzieży (t. III, s. 58); *Działalność ks. W. Gadowskiego na polu wychowania* (t. IV, s. 50); *Jedność, spójność i trwałość struktury rodzinnej w procesie wychowawczym dziecka* (t. V, s. 56).

Do dziedziny filozoficznej odnoszą się artykuły ks. M. Borzyszkowskiego: *Koncepcja bytu w metafizyce Suareza* (t. I, s. 13); *Z problematyki suarezjańskiej teorii przyczynowości* (t. III, s. 48); *Problematyka filozoficzna i teologiczna w twórczości Jana z Kwidzyna (1343—1417)* (t. V, s. 90). W tym samym tomie publikuje również: *Spis treści wyjaśnienia Składu Apostolskiego Jana z Kwidzyna*.

Z dziedziny psychologicznej jest rozprawa ks. E. Ewczyńskiego: *Różnice w cechach temperamentu między młodzieżą duchowną a świecką w świetle kwestionariusza Guilforda-Zimmermana* (t. II, s. 68).

Sprawy liturgiczne rozpatrują: ks. E. Michoń: *Symbolika kluczy w Apokalipsie* (t. IV, s. 28); Ks. T. Pawluk: *Odnowa mszy św. w świetle soborowej reformy liturgicznej*. Ks. J. Podolecki: *Szafarz sakramentu chrztu w starożytności chrześcijańskiej* (t. IV, s. 36); Ks. J. Podolecki: *Szafarz sakramentu chrztu od wieku VIII do soboru trydeckiego* (t. V, s. 22).

Kwestie apologetyczne porusza ks. J. Mysłów w rozprawach: *Apologetyka a teologia* (t. II, s. 34); *Apologetyka i religioznawstwo. Niektóre punkty styczne w świetle współczesnych poglądów* (t. III, s. 36); *Przedmiot materialny apologetyki naukowej wobec historyczno-morfologicznych badań R. Bultmanna i jego szkoły* (t. IV, s. 126); *Egzystencjalny agnostycyzm metodyczny względem najstarszej apologii chrześcijaństwa* (t. V, s. 34).

W patrologii zajmuje się ks. M. Lohr Kasjodorem w artykułach: *Problematyka sztuk wywołanych w pismach Kasjodora* (t. I, s. 19); *Kasjodora klasztor Vivarium* (t. II, s. 18); *Zagadnienia muzyki w pismach Kasjodora i ich źródła* (t. III, s. 16); *Zagadnienia logiczne w pismach Kasjodora* (t. IV, s. 30).

Bardzo ciekawe są przedstawione przez ks. W. Piwowarskiego problemy socjopastoralne w rozprawach: *Typologia religijna katolików południowej Warmii* (t. I, s. 93); *Z badań nad percepcją ideologii religijnej na południu Warmii* (t. II, s. 58); *Moralność jako sprawdzian żywotności religijnej katolików południowej Warmii* (t. III, s. 90).

Tak samo ks. W. Turek poświęca duszpasterstwu następujące artykuły: *Rola duszpasterza w przygotowaniu do sakramentu małżeństwa wiejskiej młodzieży pozaszkolnej*. (Na przykładzie wybranych parafii diecezji warmińskiej). (t. IV, s. 50); *JOC i metoda jego działalności apostolskiej*. (Dotyczy Jeunesse Ouvrière Chrétienne, założonej w 1924 r. przez ks. Cardijna (t. V, s. 34).

Prawem kanonicznym zajmuje się ks. T. Pawluk w rozprawach: *Zasada śledcza w kanonicznym procesie karnym* (t. I, s. 54); *Uprawnienia bi-*

skupów dotyczące mszy św. i Sakramentów św., zawarte w motu proprio *Pastorale Munus* (t. II, s. 72); *Konferencje dekanalne w kanonicznym prawie powszechnym i warmińskim*, (t. III, s. 16); *Przyznanie sądowe strony w procesie kanonicznym* (t. V, s. 148).

W zakres etyki wchodzi rozprawy ks. H. Gulbinowicza: *Etyczne poglądy św. Ambrożego na dobra materialne i prawo własności. Moralna ocena pracy ludzkiej w pismach św. Ambrożego* (t. II, s. 18).

Homiletyka uwzględniona jest tylko w artykule ks. J. Wirszyły: *Uwagi na marginesie kazań Krasickiego* (t. II, s. 18), a dział biblistyki wywodami tegoż samego Autora nad eklezjologiczną terminologią dokumentów Qumrańskich (t. I, s. 14).

Kończąc niniejszy sumaryczny przegląd życzymy bratniemu wydawnictwu dalszego pomyślnego rozwoju.

Ks. F. Maroń

SAWICKI J., CONCILIA POLONIAE. ŹRÓDŁA I STUDIA KRYTYCZNE. 10: SYNODY DIECEZJI WROCŁAWSKIEJ I ICH STATUTY NA PODSTAWIE MATERIAŁÓW PRZYSPOBIONYCH PRZY UDZIALE ALFREDA SABISCHA, Wrocław—Warszawa—Kraków 1963, XVII + 754 + mapa.

Niezmiernie ważne dzieło dla każdego historyka, prawnika, socjologa, liturgisty i badacza w rozmaitych innych dziedzinach wiedzy naukowej wyszło wprawdzie już przed sześciu laty, ale tylko w nakładzie 600 + 140 egzemplarzy. Duża część nakładu została od razu po wyjściu z druku zakupiona przez zagranicę i na półkach naszych księgarń znalazły się tylko pojedyncze egzemplarze. Obecnie książka jest dostępna jedynie w większych bibliotekach naukowych. Nie spotkaliśmy się też z jakąkolwiek obszerniejszą wzmianką o tym wydawnictwie w żadnym z śląskich kwartalników historycznych czy w innym regionalnym czasopiśmie. A jednak praca Sawickiego zasługuje na szczególną uwagę nie tylko ze względu na swój ciężar gatunkowy, ale również z tego powodu, że mimo granicy politycznej prawie każdy synod wrocławski świadczył o zależności od ustawodawstwa Kościoła w Polsce i nieprzerwanej więzi z metropolią gnieźnieńską.

J. Sawicki znany jest jako autor licznych prac o dawnych synodach na ziemiach polskich pod zbiorowym tytułem: „*Concilia Poloniae. Źródła i studia krytyczne*”. Wydanie o synodach biskupstwa wrocławskiego jest już dziesiątym i najobszerniejszym tomem tegoż wydawnictwa i zalicza się do długiego szeregu prac, ogłoszonych z okazji rocznicy Tysiąclecia Państwa Polskiego. Z wyjątkiem wydarzeń, związanych z synodem w 1653 r. i przedstawionych przez Autora na podstawie odnalezionej przez niego korespondencji, nie można uważać książki Sawickiego za jakąś nowość w historiografii wrocławskich synodów diecezjalnych, gdyż już wcześniej wyszły liczne artykuły i przyczynki odnoszące się do tego tematu. W 1855 r. ukazał się nawet w dwóch niewielu różniących się między sobą wydaniach mniej więcej kompletny zbiór wrocławskich statutów synodalnych ks. M. de Montbacha pt. *Statuta synodalia dioeciesiana sanctae ecclesiae wratislaviensis, Wratislaviae 1855, VI + 347 +*

2 nlb, który jednak miał na względzie nie tyle cele naukowe, ile raczej praktyczne i nie był sporządzony w sposób odpowiadający wymaganiom i potrzebom naukowym. Nie było tam żadnych objaśnień ani odsyłaczy do literatury, ani też krytycznego rozbioru podanych tekstów, ale był przygotowany według zamiarów wydawcy wyłącznie dla potrzeb administracji kościelnej. To też główną zasługą Sawickiego było przede wszystkim ujęcie kompleksu zagadnień w jedną zwartą całość, podbudowaną solidnym aparatem naukowym. O ogromie pracy i rozległych badaniach, zawartych w opublikowanym tomie, świadczy oprócz długiej listy dokumentów rękopiśmiennych podany na wstępie spis źródeł drukowanych i literatury (s. 7—20), obejmujący blisko czternaście pełnym wypełnionych stron, oraz pięcioletnie poszukiwania w archiwach i bibliotekach krajowych i zagranicznych. Wydatną pomocą służył Autorowi wzmiankowany w podtytule ks. dr A. Sabisch, długoletni kustosz wrocławski, znany z szeregu prac do dziejów biskupstwa wrocławskiego. Wstęp zamyka opis poszczególnych starodruków i edycji synodalnych (s. 20—40). Tutaj należy zauważyć, że w komentarzu do tytułowej kartki edycji z 1512 r. nie chodzi o św. Elżbietę, ale o św. Jadwigę jako patronkę Śląska (cfr Walter E., *Das Modell der Trebnitzer Klosterkirche als Attribut der hl. Hedwig...*, *Archiv für schlesische Kirchen-Geschichte* 16 (1958) 39 nn.

Przy ujęciu i układzie podanego materiału korzystał Autor z metody, zastosowanej już w poprzednich tomach tej serii. Istotna część pod nagłówkiem „Katalog synodów” (s. 41—323) zawiera w porządku chronologicznym dokładną analizę materiału źródłowego w krytycznym opracowaniu, natomiast w „Dodatkach” (s. 327—721) umieszczony został pełny tekst wszystkich zachowanych pomników prawnych, mających związek z ustawodawstwem synodalnym biskupstwa wrocławskiego na przestrzeni od XIII do XVII stulecia, a więc statuty, akta i protokoły, dekrety zwołujące synody i publikujące ich uchwały, jak również inne dokumenty mające jakąś łączność z danym synodem. Zarazem Autor podkreśla, że nie zamierzał napisać dziejów synodalnych ani rozbioru prawa partykularnego diecezji wrocławskiej, ale chciał stworzyć podstawę wyjściową do dalszych badań dla historyków, prawników i innych zainteresowanych problemami regionalnymi.

Na ostatnich stronach dzieła znajdziemy obszernie streszczenie w języku niemieckim (s. 722—746), skorowidz nazw miejscowych polsko-niemiecki oraz niemiecko-polski. Z. Rzepa bardzo starannie opracował dołączoną mapę, która przedstawia diecezję wrocławską w połowie XVIII wieku z naniesionymi parafiami i siedzibami dekanatów i archidiakonatów na podstawie schematyzmu diecezjalnego z 1751 r. Oprócz tego rozmieszczono w tekście liczne fotokopie omawianych rękopisów i starodruków. Jednym słowem jest to książka, która przynosi zaszczyt polskiej nauce.

Dla lepszej orientacji w zawartości wydawnictwa podajemy poniżej w skrócie treść poszczególnych rozdziałów „Katalogu synodów”. W rozdziale 1-ym (s. 41—53), opartym częściowo na artykule, ogłoszonym przez Autora w „Prawie Kanonicznym” 4/1961/74 nn. pt. *Ze studiów nad synodami diecezji wrocławskiej w XIII wieku*, Autor na podstawie odnalezionych fragmentów stara się dowieść, że statuty synodalne biskupa Tomasza I są pozostałością zbioru zawierającego najstarsze konstytucje synodalne a w szczególności synodu, który według wszelkiego prawdopodobieństwa odbył się wczesną wiosną 1256 r. Zarówno tutaj, jako też w następnych rozdziałach aż do synodu w 1517 r. włącznie Sawicki albo potwierdza, albo też odrzuca odnośną argumentację

ks. Emila Brzoski w jego rozprawie doktorskiej: *Die breslauer Diözesansynoden bis zur Reformation, ihre Geschichte und ihr Recht*, wydanej w 38-ym tomie „*Darstellungen und Quellen zur schlesischen Geschichte*“, Wrocław 1939, oraz punkty zaczepne dyskusji, jaka się następnie wywiązała (między ks. Brzoską i B. Panzramem) na łamach „*Zeitschrift der Savigne-Stiftung für Rechtsgeschichte*“, Kanonische Abteilung 30/1941/384 nn., 33/1944/326 nn. i 351 nn. Sawicki nie ogranicza się jednak do ich wywodów, ale uzupełnia je względnie prostuje na podstawie własnych badań, przeprowadzonych na oryginałach i fotokopiach danych dokumentów.

W rozdziale 2-gim (s. 53—60) są wyżej wspomniane fragmenty przedmiotem rozważań nad statutami synodalnymi biskupa Tomasza II z lat 1279 i 1290.

Rozdział 3-ci (s. 60—65) ustala bliżej termin synodu biskupa Jana III Romki z 1294 r. i potwierdza datę podaną przez ks. Brzoskę.

Rozdział 4-ty (s. 65—75) nie tylko akceptuje za rządów biskupa Henryka z Wierzbna synod z 1305 r., ale wysuwa również twierdzenie, że odbyć się musiał przynajmniej jeden jeszcze synod, którego daty nie da się ustalić.

Część rozdziału 5-tego (s. 75—98) była już opublikowana pt. *Ze studiów nad konstytucjami wrocławskiego biskupa Nankera (1327—1331)* w „*Śląskim Kwartalniku Historycznym Sobótka*” 16/1961/567 nn. W przeciwieństwie do ks. Brzoski dochodzi Autor drogą prawniczego rozumowania i w oparciu o szczegółowy rozbiór zachowanych tekstów do wniosku, że nie są to uchwały synodalne a jedynie zarządzenia samego biskupa Nankera. W krótkim rozdziale 6-tym (s. 98—100) Autor tylko może stwierdzić, że biskup Przeclaw z Pogorzeli urządził synod w r. 1344, o którym oprócz lakonicznej wzmianki kronikarskiej nic więcej nie wiemy.

W rozdziale 7-mym (s. 100—107) zajmuje się Autor ustaleniem dat odprawionych za biskupa Waclawa, księcia legnickiego, synodów w latach 1401, 1406 i 1410.

Rozdział 8-smy (s. 117—144) jest potwierdzeniem badań ks. Brzoski a przede wszystkim ks. F. X. Seppelta „*Die Breslauer Diözesansynode vom Jahre 1446*, Wrocław 1912”, że za czasów biskupa Konrada, księcia oleśnickiego, odbyły się przynajmniej cztery synody i to w latach 1418, 1421, 1423 i 1446.

Z powodu rozbieżności w poglądach historyków na liczbę i daty zwoływanych przez biskupa Piotra Nowaka synodów Autor w rozdziale 9-tym (s. 144—165) przeprowadza ponowną analizę i dochodzi do wniosku, że miały miejsce trzy synody, mianowicie w 1448, 1452 i 1453 r.

W rozdziale 10-tym (s. 165—168) Autor odrzuca hipotezę ks. Brzoski, że w 1456 r. w czasie wakansu stolicy biskupiej odprawiono synod i utożsamia go z synodem z 1446 r.

W rozdziale 11-tym (s. 168—202) rozwodzi się Autor szeroko nad synodami za biskupa Rudolfa z Rüdeshheim w latach 1473 i 1475 i konstatuje, że zachowane teksty są tylko streszczeniem znacznie obszerniejszych statutów.

Z rozdziału 12-tego (s. 202—212) dowiadujemy się, że biskup Jan IV Roth zwołał synod w 1496 r., natomiast nie ma pewności, czy takowy był w następnym roku. Pewne jednak ślady wskazują na synod w 1502 r.

W rozdziale 13-tym (s. 212—230) jest mowa o siedmiu udokumentowanych synodach za rządów biskupa Jana V Turzo w l. 1509, 1511, 1512, 1514 oraz w trzech następnych latach. O większości zachowały się tylko wzmianki, które Autor dokładnie komentuje.

Według rozdziału 14-tego (s. 231—234) przeprowadził biskup Jakub z Salzy

synod w 1523 r., którego statuty i inne uchwały z obawy przed złośliwymi atakami różnowierców nie zostały ogłoszone drukiem.

Rozdział 15-ty (s. 234—241) przedstawia synody z czasów biskupa Baltazara Promnica. Pierwszy z r. 1542 oparty jest tylko na przypuszczeniach. Inne, mianowicie z lat 1554, 1558 i 1560, są udowodnione, choć nie znamy uchwalonych na tych synodach statutów.

Wywody Sawickiego w rozdziale 16-tym (s. 241—253) o synodach biskupa Kaspra z Łagowa w latach 1563 i 1565 są przeważnie oparte na odnośnych artykułach ks. K. Engelberta, ogłoszonych w kilku rocznikach „*Archiv für schlesische Kirchengeschichte*”, w szczególności w 3/1938/127 nn. i 4/1939/149 nn. Uchwały drugiego synodu nie są znane, ale można przyjąć, że założenie seminarium duchownego we Wrocławiu postanowiono na tymże synodzie.

Rozdział 17-ty dokładniej omawia prace przygotowawcze do zwołania synodu przez biskupa Marcina w 1580 r. oraz zamierzone ogłoszenie dekretów soboru trydenckiego.

Rozdział 18-ty (s. 265—278) traktuje o synodzie biskupa Andrzeja z 1592 r. Po zatwierdzeniu przez Kongregację Kardynałów uchwały synodu zostały wydane drukiem w 1595 r.

W rozdziale 19-tym (s. 278—282) jest wspomniany synod Jana VI Sitscha z r. 1606. Wprawdzie statuty tego synodu nie są znane, ale dekryty, zwołujące synod, Sawicki odnalazł i po raz pierwszy ogłosił.

Ciekawy jest rozdział 20-ty (s. 282—323), w którym Autor pisze o synodzie biskupa Karola Ferdynanda z 1653 r. Był to ostatni synod biskupstwa wrocławskiego i odprawiony został w Nysie. Jego uchwały są znane z publikacji Montbacha. Natomiast Sawicki wydał w swojej książce wszystkie dokumenty mające związek z otwarciem i zamknięciem synodu. Przede wszystkim można z nich wyczytać powody, które skłoniły cesarza Ferdynanda III do odmówienia swego „placet” na ogłoszenie drukiem statutów synodalnych. Rewelacyjne te materiały odnalazł Sawicki w archiwach w Pradze i Merseburgu. M. in. znajduje się w merseburskiej centrali archiwalnej memoriał odśrodkowych członków kapituły wrocławskiej z dołączonymi obszernymi i naukowo opracowanymi traktatami o niepożądanym zależności biskupstwa wrocławskiego od metropolii gnieźnieńskiej. Te przez Sawickiego nie opublikowane załączniki czekają jeszcze na fachowe opracowanie przez naszych kanonistów.

Na zakończenie części merytorycznej (s. 323/4) stwierdza Autor, że z liczby 56 przypuszczalnie odprawionych synodów wrocławskich ostało się przed krytycznym okiem badacza jedynie 36 synodów, które nie są pozbawione podstawy źródłowej.

W „dodatkach” (s. 327—721) umieszczone zostały wszystkie z ustawodawstwem synodalnym związane dokumenty w tej samej kolejności chronologicznej jak w poprzedniej części z tym zamiarem, aby zastąpiły przestarzałe wydanie Montbacha. Tutaj spotykamy się z polskim tekstem modlitwy Pańskiej, pozdrowienia anielskiego i wyznania wiary z r. 1406 (s. 363) i z r. 1446 (s. 456). Protokół synodalny z 1418 r. (s. 400) wymienia pomiędzy uczestnikami w synodzie Dirslawa, proboszcza wodzisławskiego, jako reprezentanta dekanatu żorskiego oraz Michała, proboszcza w Cieszynie, jako przedstawiciela dekanatu cieszyńskiego. Na s. 402 dowiadujemy się, że dekanat żorski dołączył się do odwołania biskupstwa wrocławskiego i jego kapituły od dziesiętnej dziesięciny, którą duchowieństwo za zgodą papieża Marcina odstawić miało królowi rzymskiemu Zygmuntovi. W tym celu odbyło się dn. 24 października 1418 r.

w mieszkaniu ks. dziekana Dirslawa w Wodzisławiu zebranie protestacyjne, na którym jako sprawozdawca wystąpił ks. proboszcz Stefan z Godowa. Obecni byli również ks. Jan, proboszcz w Żorach, ks. Maciej, proboszcz w Bziu, ks. Dubko względnie Duczko, proboszcz w Pawłowicach oraz Kopacz, burgrabia rybnicki. Na synodzie w 1446 r. (s. 414 nm) byli m. in. obecni ks. dziekan Piotr z Gieraltowic, ks. Mikołaj, syn Rostka, dziekan żorski, ks. proboszcz Marcin z Wędryni jako delegat z polecenia ks. dziekana Jerzego z Wilamowic, dziekana cieszyńskiego, ks. Klemens Raszyca z Mszanej, oraz ks. Paweł Fogel z Pszczyny i Marcin Strzela z Rybnika jako członkowie kolegiaty raciborskiej. Jako notariusz tejże kolegiaty występował ks. Otto z Miedźnej. Uczestnikami synodu w 1592 (s. 613) byli jako przedstawiciele dekanatów żorskiego i wodzisławskiego ks. Jan z Pluźnicy, proboszcz w Jedłowniku, a dekanatu raciborskiego Jerzy Rychtinek, proboszcz w Lyskach. Na s. 703 spotykamy się z uchwałą synodu w 1653, że okręg cieszyński, który w czasie wojny trzydziestoletniej oderwał się od Opolą, ponownie poddany został zarządowi i jurysdykcji archidiacona i komisarza opolskiego. W toku obrad synodalnych skierowano liczne zarzuty pod adresem cesarza. M. in. uzalano się, że różnowiercy zwracają dziesięcinę uszczuploną (s. 711) a sądy świeckie zwlekają z zawyrokowaniem. Tak dzieje się w Przyszowicach, Lublińcu, Pawonkowie, Sadowie, Gorzycach, Czechowicach, Jedłowniku, Strumieniu oraz w dekanatach wodzisławskim i cieszyńskim. W Strumieniu osoby świeckie zagarnęły rolę kościelną i dotychczas jej nie zwróciły (s. 715). Duchowni ewangeliccy asystują przy ślubach par, które są spokrewnione a dyspensy nie uzyskały (s. 719), jak w Połomii, Lisowie, Strumieniu i Cieszynie. W Lubecku i Cieszynie odbywają się targi w czasie niedzielnych nabożeństw (s. 719).

Niestety musimy zaznaczyć, że Sawicki na ostatnich stronach swojego znakomitego wydawnictwa popełnił kilka błędów przy lokalizacji wymienionych na s. 712 i następnych stronach miejscowościach. Przy sprostowaniu ograniczamy się do tych wsi względnie parafii, które obecnie położone są w granicach diecezji katowickiej. „Paralonkowensis” to nie Pawłowice, ale Pawonków. „Sadovicensis” to nie są Zawidowice koło Oleśnicy, tylko Sadow koło Lublińca. Na s. 719 utożsamia Autor *Palomiensis* znowu z Pawłowicami, tymczasem chodzi o Połomię w powiecie wodzisławskim. „Lisova” jest faktycznie Lisowem pod Lublińcem i przynależnym do parafii w Lubecku, jak wynika z następnego zdania, gdzie również Lubecko jest wyliczone. Kilkakrotnie wymienione „Biscopicensis” czy też „Biscupicensis” w żadnym wypadku nie mogą być Biskupicami pod Bytomiem, które należały do biskupstwa krakowskiego. Natomiast są równoznaczne z dzisiejszym Świętem w powiecie średzkim albo też z Biskupicami oleskimi. Z powodu wypaczonej pisowni trudno o zidentyfikowanie dwukrotnie naprowadzonego dekanatu „Vieslensis”. Prawdopodobnie chodzi o dekanat wleński. W każdym razie Wisła Mała nigdy nie była siedzibą dekanatu i należała do biskupstwa krakowskiego. Drobne te usterki nie pomniejszają jednak wartości dzieła Sawickiego, którego istotny walor polega na naukowym opracowaniu i wydaniu synodów wrocławskich.